

М.М. Лабач, к. філол. н., доцент (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ В СУЧАСНОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Зважаючи на духовні трансформації в сучасному суспільстві, актуалізується вкрай важлива проблема національного українського виховного ідеалу. Розглядаються можливі шляхи його активного формування в процесі «виховного навчання» у вищій школі.

Ключові слова: національний виховний ідеал, укорінення, національне виховання, гуманітарні проблеми, духовний світ, ментальність, духовні трансформації суспільства, формування особистості.

Український виховний ідеал – проблема надзвичайно важлива, актуальна і в працях наших науковців досліджена давніше та й тепер досліджується (М.Костомаров, Г.Ващенко, І.Мірчук, Я.Ярема, М.Шлемкевич, В.Янів, П.Юркевич, В.Сухомлинський, О.Вишневський та інші). Особливий інтерес до неї з'явився вже після здобуття нашою Державою незалежності, бо, по-перше, тоді виникає потреба у формулюванні національної ідеї, а, разом з тим, повернулися в Україну праці відомих наших педагогів із діаспори, які завжди і всебічно вивчали означену проблему. Ці роботи створили міцний ґрунт і контекст для розпрацювання в умовах незалежної України як національної ідеї взагалі, так і українського виховного ідеалу зокрема. Не можна сказати, що в часи тоталітарного режиму українські педагоги не працювали над формуванням цього ідеалу (в дозволеніх рамках, звичайно, як правило, упускаючи означення «український», «національний»); досить звернутися хоча б до педагогічної системи і спадщини Василя Сухомлинського (його педагогіка «добра й любові»), і побачимо невпинну працю вченого в цій царині. Зазначимо, що в останні роки публікацій щодо цієї проблеми все-таки поменшало, очевидно, через причини загального стану в суспільстві, про які буде сказано нижче. Тому ми й ставимо собі за мету актуалізувати проблему українського виховного ідеалу в сучасних умовах, у сучасній вищій школі.

Звернімося до деяких дефініцій українського виховного ідеалу. Найкоротше, здається, визначення системи виховання, а відтак, і виховного ідеалу, знаходимо в К.Ушинського: «Який характер народу, такий і характер його виховання, такі його виховні ідеали», а відповідно до цього, знаючи особливості українського менталітету, розуміємо й проблему змісту виховання та виховного ідеалу. Г.Ващенко вважає, що українським виховним ідеалом є гармонійно розвинена людина (як і в традиційному європейському ідеалі виховання), але роль «стрижня», навколо якого будуть об'єднуватися інші ознаки виховного ідеалу в українцеві повинні відігравати «безмежна відданість Богові і Батьківщині» (2, с.183). Ця особливість теж впливає з менталітету українців. Український етнопсихолог В.Янів пише: «Як виховний ідеал маємо дати ідеал *повноцінної* людини, - повноцінної, отже творчої, індивідуальності з власним поглядом на світ, з бажанням впливати на долю світу, з бажанням змагатися з іншими людьми та їх випереджувати, з внутрішньою необхідністю ставити собі завдання і розв'язувати їх, - при чому ці питання й завдання повинні бути якнайскладніші та найтрудніші, щоб вони побуджували до якнайзусильнішої праці» (збережено мову оригіналу – М.Л.) (17,с.216).

Ситуація в сучасному українському суспільстві, на жаль, не зовсім, м'яко кажучи, сприяє вихованню молодого покоління відповідно до українського ідеалу. Відкритість міждержавних кордонів, а також кордонів інформаційних, що суттєво, іноді негативно, впливає на донедавна «закритий» український простір, поширення псевдокультури і

псевдоцінностей, зміна ціннісних орієнтирів узагалі і надмірна «матеріалізація» суспільства зокрема, подвійні або й потрійні морально-етичні стандарти, послаблення інституту здавна міцної, а тепер розхитаної суспільними бурями української сім'ї, перервність традиції в формуванні саме національних ідеалів – усе це чинники, які негативно впливають на молодь, а тому необхідна копітка, щоденної роботи з виховання молодшої генерації українців, які вже завтра будуть біля керма Держави.

Ще в 2000 році Іван Дзюба писав про невтішну перспективу українського суспільства, яка, на жаль, нині стає реальністю: «...Ми говоримо про геноцид більшовицьких часів, але недобачасмо той, що може статися на наших очах: іншого характеру, але з можливими не менш драматичними наслідками. З побуту народу вимивається книга. Руйнуються або занепадають бібліотеки. Сільська молодь фактично позбавлена рівних умов (а, може, і взагалі умов) для продовження освіти. Деградує побут мільйонів людей, а відповідно і їхня соціальна та приватна поведінка. Значна частина засобів масової інформації працює на пониження морального рівня і примітивізацію запитів та смаків людності. І безсоромно паразитує на національній несформованості, нагнітаючи шалену кампанію компрометації української культури і українства взагалі...» (5, с.672). А ми ж знаємо, що «виховний ідеал нації може бути відбитий не лише в педагогічних системах, або інакше, в творах педагогів. Він відбивається і в звичаях народу, і в його пісні, і в творах письменників. Він твориться віками і по традиції переходить від старших поколінь до молодших, що його доповнюють і удосконалюють». (2, с.101). Тобто, як бачимо, ті сфери, в яких мав би «відбиватися» виховний ідеал нашого народу, суттєво zdeформовані, а над деякими з них нависла загроза повного розмивання, а далі і зникнення. Додамо, що в певній частині нашого суспільства взагалі поширюється моральний нігілізм, який виглядає як повне зневаження, а подекуди (в поведінці чи навіть у ширшій діяльності цієї частини) – як заперечення загальноприйнятих моральних цінностей: ідеалів, моральних норм, культури, традицій.

Тому, незважаючи на те, що теоретичні аспекти проблеми виховного ідеалу, в основному, розпрацьовано, можемо спостерегти, що насправді великого ефекту це не дає. Про це кажуть самі вчені, які цією проблемою займаються і вважають, що наші теперішні негаразди безпосередньо пов'язані з відсутністю ідеалу, який би «підпорядкував душі, полонив свідомість мас» (1). «Від початку існування незалежної України науковці намагаються знайти такий ідеал у глибині національної психології, колізіях історії, у доробку видатних дослідників українства. На жаль, усе написане надто абстрактне, дуже далеке від ціннісно-орієнтаційної сфери психіки громадян України, де воно має активно функціонувати» (1). Чому абстрактне? Сміємо не погодитися з відомими науковцями: такий ідеал сформульовано (див. цитати вище). Інша справа, що через певні, здебільшого, відомі причини, він не набуває конкретних обрисів, а тому треба не лише змінювати загальні підходи в Державі до гуманітарних проблем (вони зміняться ще не скоро), а працювати над переформуванням цієї «ціннісно-орієнтаційної сфери психіки» кожного громадянина. Педагоги, батьки мусять невтомно працювати, щоб, власне, вдихнути життя в теоретичні постулати, зробити їх не абстрактними і такими, що є лише на папері, а захопити ними молодь і ненав'язливо, непомітно формувати особистість, патріота, який за найвище благо буде мати благо родини, Держави. І тут уже не має значення, де вчиться молода людина і яку спеціальність вона здобуває – технічну чи гуманітарну – виховуємо ж українця, в руках якого – майбутнє України.

Формуючи українську людину, яка корінням своїм має бути в рідному ґрунті, а кроною – у всесвіті («Мусимо бути європейцями на ґрунті українському», - писав сучасник Івана Франка Павло Грабовський), необхідно враховувати, що в ХХ ст. в цілому світі набуває важливого значення й сама проблема «укорінення» людини (термін Сімони Вейль), без якого неможливо взагалі прищепити якісь ідеали. У праці «Укорінення» (4) французька мислителька підкреслило, що «укорінення – це, мабуть, найважливіша і найменш визнана

потреба людської душі, одна з тих, які найважче піддаються означенню. Людина має коріння через реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього» (4,с.36). Українська дослідниця тієї проблеми Тетяна Цимбал додає: «Потреба укорінення інтегрує всі потреби і оприявлює їх цілісно, а саме: як обов'язок індивіда реалізуватися у спроможності бути людиною (15,с.8), тим, про кого можна сказати «хто», а не «що».

Сімона Вейль називає два найважливіші негативні чинники втрати коріння. Перший, який негативно виявився і в Україні – це вплив матеріального чинника – грошей: «Гроші руйнують коріння скрізь, куди вони проникають, змінюючи всі рушійні сили одним бажанням – заробляти. Воно без зусиль перемагає всі інші, оскільки вимагає значно менших зусиль уваги. Немає нічого яснішого і простішого, ніж цифра» (4). Але другою причиною як це не парадоксально, вона називає освіту: «Другим чинником втрати коріння є освіта, так, як її розуміють сьогодні... (підкреслення наше – М.Л.) У наші дні людина може належати до так званих освічених кіл, не маючи, з одного боку, ніякого уявлення про людське призначення і, з іншого, не знаючи, що не всі сузір'я видно у будь-яку пору року. Те, що сьогодні називають «освічувати маси», означає взяти сучасну культуру, розроблену в цьому закритому, зіпсованому, байдужому до істини середовищі, позбавити її тієї частки чистого золота, яку вона ще може містити (операція, що називається популяризацією), і запхати отримані залишки у пам'ять тих нещасних, які бажають навчатися, на зразок того, як вкладають їжу у дзьоб пташеняти» (4,с.39). Ці думки, безперечно, можуть бути предметом широкої дискусії, але ніхто, здається, не зміг би заперечити, що вище окреслені тривожні тенденції є і в сучасній Україні, а тому їх також необхідно враховувати.

Треба сказати, що українські педагоги завжди вважали, що формування особистості відповідно до вимог українського виховного ідеалу передбачає її виховання в руслі загальнолюдських виховних традицій, а тому український виховний ідеал ніколи не суперечив загальнолюдському. Ось що писала із цього приводу Софія Русова: Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти. Коли його творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові, оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану до свого народу виховає в дітях пошану до інших народів..." (13, с.44).

Свого часу Анатолій Погрібний вказував на надзвичайну вагу національного виховання, національного виховного ідеалу, а тому, будучи одним із творців Державної національної програми «Освіта. Україна ХХІ ст.», прийнятої на Першому з'їзді педагогічних працівників України в 1992 році і затвердженої Кабінетом Міністрів України, настояв, аби в цій програмі було таке вкрай важливе положення: «Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави» (18). Але якщо проаналізувати деякі наступні освітянські документи (рішення колегії Міносвіти 1998року «Про стан та проблеми національно-громадянського виховання у ВНЗ України», «Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку Української державності» 2000 року), то можна помітити, що в них дедалі більше поняття «національного виховання» замінюється поняттям «виховання громадянське». Можна повністю погодитися з А.Погрібним у тому, що «по суті, маємо сьогодні ситуацію, за якої за “громадянським вихованням” нерідко ховається звичайний космополітизм, снобізм і зневага у ставленні до українських духовно-культурних цінностей, тенденційне “непомічання” власного, національного у загальнолюдському». Покличмося в даному випадку на думку видатного російського філософа М.Бердяєва, який уважав, що «універсально-загальнолюдське знаходиться в індивідуально-національному».

Формування українського національного ідеалу – справа всього українського суспільства, і вища школа в цьому процесі відіграє одну з перших ролей. В світлі сказаного вище (щодо теперішньої ситуації в суспільстві) ця праця нелегка, але мусить робитися, бо в противному разі Україна не має шансів втриматися на скрижальх історії.

Нашому філософу Памфілові Юркевичу належить ідея «виховного навчання». У його «Курсі загальної педагогіки (з додатками)» є цілий розділ «Основи виховного навчання», в якому проведено головну ідею: процес навчання – двоєдиний: його неможливо відокремити від виховання. Ще з часів братських шкіл в Україні педагоги надавали великого значення моральному вихованню за допомогою, в першу чергу, гуманітарних дисциплін (10). Цикл гуманітарних дисциплін у сучасному технічному вищому навчальному закладі, як уже сказано, не такий широкий, як, наприклад, у класичному університеті, але й за таких умов є можливості щодо праці в цьому напрямі. Курси «Релігієзнавства», «Історії України», «Культурології», «Української мови», «Іноземної мови» наповнені таким змістом, через викладання якого природно, ненав'язливо, абсолютно логічно головні риси нашого виховного ідеалу й формуються.

Про християнські основи українського виховного ідеалу говорено і писано багато і ця проблема щодо сучасного її осмислення має бути темою окремого дослідження. Але, коротко зупинившись на цьому питанні, скажемо лише, що загальна ситуація щодо пріоритетів високих духовних цінностей у нашому суспільстві, як із усього видно, далека від ідеалу. Ми звернулися до духовної спадщини проповідника, поета, пояснювача Святого письма, який належить до Учителів Церкви, Святого Єфрема Сірійського, що його одного із сірійських Отців вшановують усі християни. В одній із його подвижницьких настанов читаємо про чесноти душевні: «Є чотири основні душевні чесноти, а саме: мужність, розсудливість, невинність, справедливість. З них постають (народжуються) інші душевні чесноти: віра, надія, любов, молитовність, смирення, покірність, великодушність, терпіння, доброта, лагідність. Богопізнання, недрогливість, простота, врівноваженість, не лицемірство, любов до правди, свобода, не осудження, співчутливість, милосердя, щедрість, шанобливість, благоговіння, жага майбутніх безсмертних благ, бажання Царства Божого, прагнення усиновлення, а також стриманість від звеличення, пихи, гордості, заздрощів, підступу і грошолобства» (8, с.92). Лише поверховий аналіз теперішньої ситуації в нашому суспільстві і акцентуація на проблемах, про які пише й Сімона Вейль, дозволяють зробити невтішний висновок про те, що досягнення цих основоположних для будь-якого суспільства чеснот залишається для нас усіх далеким ідеалом.

Але крім Святого Письма та писань Отців Церкви, маємо потужний пласт матеріалу, вивчаючи який у вищій школі, можемо все-таки виконувати, сподіваємося, не цілком Сізіфову роботу. Григорій Ващенко був переконаний, що весь корпус навчальних дисциплін мусить бути спрямований на виховання найвеличнішого почуття любові до Батьківщини, яке є основоположним при формуванні нашого виховного ідеалу: «Крім історії, географії і красного письменства виховання свідомої любові до Батьківщини мусить мати місце на годинах природознавства, фізики, математики» (3, с.92). Тому при викладанні гуманітарних дисциплін ця теза великого педагога є основоположною.

Героїчні й трагічні сторінки української історії – від найдавніших часів і дотепер – наскрізь пронизані патріотичними ідеями добра і блага Держави. Інтегруючи навчальні теми з «Історії України» та «Культурології» ми, наприклад, викладаємо основні положення одного з перших художніх творів Київської Русі «Повчання дітям» (1096р.) князя Володимира Мономаха, бо високі ідеї суспільного блага, конкретної реалізації яких так бракує нам зараз, звучать там могутньо, піднесено і надзвичайно актуально. Читаємо: «Научися, вірний чоловіче, бути благочестивим діячем! Научися по слову євангельському очима управлять, тіло підкорювати, язик утримувать, гнів придушать, думки чисті мати, спонукати себе до добрих діл ради Господа» (2, с.112).

«Сам автор є ідеалом лицаря, що в одній руці тримає меч, а в другій – хрест». (9, с.216). А настанова в творі для військових людей, що ними є й наші курсанти, настанова, яка не втратила актуальності й тепер, звучить так: «Як вийдете на війну, не лінуйтеся, не покладайтеся на воєвод; не віддавайтеся ані питтю, ані їжі, ані спанню; сторожу самі ставляйте вночі і, коли поставите довкола війська, тоді лягайте. Рано вставайте, зброї не знімайте з себе за скоро, не розглянувшись з лінощів, бо несподівано загинув чоловік» (9,с.68).

Годі вже й казати про такий хрестоматійний твір, як «Слово про Ігорів похід», у якому ідея блага України-Руси і заклик до подолання князівських міжусобиць, а отже, думки про вивищення не особистого, а суспільного блага, про мужність, розсудливість, справедливість, жертвовність, любов до правди, до свободи (див. настанови Єфрема Сірійського) звучать на повен голос.

У курсі «Культурології» ми обов'язково говоримо про творчість Тараса Шевченка. Знаємо, що він «вперше і, мабуть, *востаннє* в історії не тільки літератури, а й людства так глибоко й досконало втілює саму *екзистенцію нації* (української, зокрема, а через неї і як такої)... Йдеться саме про повноту віддзеркалення.» (підкреслення автора) (11,с.23). Тому робота над Шевченковим словом, наближення до розуміння Шевченкового генія відкриває перед нашими курсантами і студентами нескінченне поле для роботи над собою щодо усвідомлення себе українцями, нацією з героїчною історією і багатими традиціями.

Протягом багатьох років нашого колоніального минулого формувався стереотип мислення українця, відповідно до якого поняття «українська культура» і «європейська культура» - різні речі. Вивчаючи українську культуру в різних її жанрах, ми намагаємося змінювати цей стереотип, бо з давніх-давен наша культура була самодостатньою і, незважаючи на різні, досить потужні перешкоди, від часів Київської Русі (та й раніше) і дотепер заявляла про себе не раз величними іменами в культурі всієї Європи.

Наприклад, науковий світ переглядає зараз проблему виникнення найдавніших цивілізацій. Все більшого поширення набуває замовчувана з відомих причин концепція, яку ще в кінці XIX ст. обґрунтував видатний український учений Вінцентій Хвойка: українське Трипілля є чи не найдавнішою цивілізацією на всьому Євразійському континенті (що думку підтримують вчені: Б.Рибаків, Ю.Мосенкіс, С.Пігот, Г.Кларк та ін.). Чи це не підстава для того, аби назавжди позбутися насадженого нам довго і наполегливо комплексу меншовартості, при якому формувати національні ідеали дуже складно або й неможливо? Усвідомлення наявності потужних сил для розвитку, що їх має Україна, і своєї майбутньої ролі в цьому процесі, веде до розуміння того, що справдиться думка Оксани Пахльовської, висловлена нею в одному з інтерв'ю: «Колись молоде серце Європи буде битися в Україні».

Можна сказати, що всі, без винятку, теми з названих вище навчальних курсів гуманітарного спрямування, дають величезні можливості саме для «виховного навчання», в процесі якого можна було б виховати молоду людину без «заблокованого відчуття національних інтересів і відповідальності перед народом» (7, с.7).

Пригадаймо Івана Франка : «Усякий ідеал – це синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легких і традиційних для досягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого» (14, с.417). Ми вважаємо, що формування українського національного ідеалу – це змагання за «далеке», за те, що повністю не досягне, як і будь-який ідеал, але на трудному, тернистому шляху формування якого цілком можливо з успіхом впливати на формування особистості молодої людини – особистості духовної і високоморальної, відданої Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрущенко Віктор. Характер особистості (гармонія національних і загальнолюдських цінностей / Віктор Андрущенко, Юрій Руденко // Освіта. – 2008 – 24-31 грудня.

2. Ващенко Григорій. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. - Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 190с.
3. Ващенко Григорій. Вибрані педагогічні твори / Григорій Ващенко. – Дрогобич: «Відродження», 1997. – 212с.
4. Вейль Сімона. Укорінення. Лист до клірика / Сімона Вейль. – Київ, 1998.
5. Дзюба Іван. Духовні спустошення і трансформації в українському суспільстві ХХ ст. // Іван Дзюба // З криниці літ. – Київ: Гелікон, 2001. – Т.2. – С.667-672.
6. Дзюба Іван. Українські усобиці як феномен світової історії // Ольжич Олег. Дух руїни. По сторінках історії. – Київ: Смолоскип, 2008. – с.27-47.
7. Дроздовський Дмитро. «Ave, Europa!»: Вибір, який ще не зроблено / Дмитро Дроздовський // Українська культура. -2009. - №1. – С.7-8.
8. Духовна спадщина святих отців. Св. Єфрем Сірійський. – Львів: Місіонер, 2001. – Том 2. – 235 с.
9. Історія української культури /за загальною редакцією Івана Крип'якевича. – Київ: Либідь, 2002. – 656 с.
10. Матковська Оксана. Львівське братство. Культура і традиції. – Львів: Каменяр, 1996. – 71с.
11. Пахаренко Василь. Непізнаний апостол. Світобачення Шевченка. – Черкаси: Брама – ІСУЕП, 1999. – 296с.
12. Погрібний А. Захочеш і будеш... -Київ, 2009. – 357с.
13. Русова С. Українська національна школа / С. Русова // Україна. – 1991. – № 5. – С. 44.
14. Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах / Іван Франко. – Т.3.
15. Цимбал Тетяна. Культура укорінення людини, «творення себе» / Тетяна Цимбал // Українська культура. – 2008. – №12. – с.8-9.
16. Юркевич Памфіл. Курс загальної педагогіки з додатками / Памфіл Юркевич. – Львів: "Логос", 2004. – 256с.
17. Янів Володимир. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів. – Мюнхен: Видавництво Українського вільного університету, 1993. – 217с.
18. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ ст.») – К., 1994.

М.Н. Лабач, к.филол.н., доц.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ІДЕАЛА В СОВРЕМЕННОМ ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Учитывая духовные трансформации в современном обществе, актуализируется крайне важная проблема национального украинского воспитательного идеала. Рассматриваются возможные пути его активного формирования в процессе «воспитывающего обучения» в высшей школе.

Ключевые слова: национальный воспитательный идеал, укоренение, национальное воспитание, гуманитарные проблемы, духовный мир, менталитет, духовные трансформации общества, формирование личности.

М.М. Labach, Candidate of Science (Philology), Docent

ACTUALISATION OF PROBLEM OF UKRAINIAN EDUCATIONAL IDEAL IN THY MODERN HIGH- EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Taking into consideration thy spiritual transformation in modern society, thy most important problem of thy national Ukrainian educated ideal is actualized here. Possible ways of its active formation in thy process of «education» in thy high educational establishment are depicted in thy article.

Key words: national educative ideal, inculcation, national education, problems pertaining to thy humanities, spiritual world, mentality, spiritual transformations of thy society, personality formation.